

SOCIAL
PARADIGM
AN INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Social Paradigm, 2021 4 (1): 1-7

Issues of Studying Nizami's Legacy in Azerbaijani Literary Criticism

*Leyla İmaməliyeva*¹

Nizami Ganjavi's works are rare pearls of art that never lose their poetic value. For this reason, Nizami's has always attracted the attention of scientists and has been the object of their research. Scholars have studied Nizami's views on history, philosophy, economics, chemistry, medicine, astronomy, physics, mathematics and other sciences and proved with convincing evidence that the great poet was also the most advanced scientist of his time. This article discusses Nizami's life and works, described by the Azerbaijani scholars and writers Lutfali bey Azer, Abbasgulu Aga Bakikhanov, Mirza Fatali Akhundzade, Firidun bey Kocharli, Mahammadali Tarbiyet, Mirza Mahammad Akhundzade, Mammad Amin Rasulzade, Hamid Arasli, Ali Sultanli, Azada Rustamova, and Rustam Aliyev and the role of these valuable works and research in the comprehensive study of the genius poet's legacy was emphasized.

Keywords: *Nizami, Azerbaijani literary criticism, poem.*

Received/Makale Geliş Tarihi: 18.01.2021

Accepted/Makale Kabul Tarihi: 28.05.2021

Tədqiqatın metodları

Tədqiqat işində tarixi və ədəbi mənbələrin analizi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi

Dünya ədəbiyyatının korifeylərindən olan Nizami Gəncəvinin əsərləri heç vaxt poetik dəyərini itirməyən nadir sənət inciləridir. Bu səbəbdən də Nizaminin yaradıcılığı daim alimlərin diqqətini cəlb etmiş, onların tədqiqat obyektinə olmuşdur. Alimlər Nizaminin tarix, fəlsəfə, iqtisadiyyat, kimya, təbabət, astronomiya, fizika, riyaziyyat və digər elmlərə dair görüşlərini araşdıraraq tutarlı dəlillərlə sübuta yetirmişlər ki, böyük şair eyni zamanda öz dövrünün ən qabaqcıl alimi olmuşdur. Azərbaycan alimləri və ədiblərindən Lütfuli bəy Azər [1], Abbasqulu Ağa Bakıxanov [2], Mirzə Fətəli Axundzadə [3], Firidun bəy Köçərli [4], Məhəmmədəli Tərbiyə [5], Mirzə Məhəmməd Axundzadə [6], Məmməd Əmin Rəsulzadə [7], Həmid Araslı [8], Əli Sultanlı [9], Azadə Rüstəmov [10], Rüstəm Əliyev [11] və başqaları Nizaminin həyatını və ədəbi irsini

¹ Baku Slavic University, i.leyla@hotmail.com

hərtərəfli tədqiq edib öyrənmiş, şairin yaradıcılığının ayrı-ayrı cəhətlərinə işıq salan dəyərli fikirlər söyləmişlər.

Əsas materialın şərh

XII əsrin sonlarından başlayaraq Yaxın və Orta Şərqi poeziyası, demək olar ki, Nizami əsərlərindən bəhrələnərək inkişaf etmişdir. Qərb ədəbi-bədii fikri də Nizami yaradıcılığının təsir dairəsindən kənar qalmamışdır. Şairin əlyazmaları Avropa kitabxanalarına aparılmış, tərcümə edilib öyrənilmiş, süjet və motivlərindən istifadə olunmuşdur.

Nizami irsinin araşdırıcısı akademik Teymur Kərimli şairin “Gəncəvi” nisbəsi haqda yazır: “İlyas Yusif oğlu Nizami heç bir əsərində “Gəncəvi” nisbəsini işlətməyib; onun ədəbi məktəbinin Əmir Xosrov Dəhləvi, Əmir Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami, Məhəmməd Füzuli kimi ardıcılıqları da onun Gəncədən olduğunu dönə-dönə qeyd etsələr də, haqqında danışarkən “Gəncəvi” nisbəsini işlətməyiblər. Yalnız XV yüzillikdən sonra “Nizami” ədəbi təxəllüsü ilə yazan başqa şairlər meydana çıxarkən Nizamiyə Gəncəvi, bəzən də Gəncəvi nisbəsini qoşublar ki, bu da ərəb dilindən tərcümədə elə “Gəncəli” deməkdir” [12, 8].

Təzkiyəçilik tarixində ilk diqqətəlayiq əsər Məhəmməd Afiinin “Lübab ül-əlbab” (“Cövhərlərin cövhəri”) təzkiyəsidir. Bu əsərdə Nizami və Xaqani haqda məlumatlar vardır.

İran, türk, Azərbaycan və digər ədəbiyyatların tədqiqində ən çox istinad edilən təzkiyələrdən biri Bəydili tayfasından olan Lütfəli bəy Azərin “Atəşkədə” adlı təzkiyəsidir. Həmin təzkiyədə 842 şair və ədib haqqında məlumat verilmişdir ki, bunlardan təxminən 100-ü azərbaycanlıdır. 19 ilə yazılmış bu fundamental əsərin bir bölməsi “Azərbaycan şairləri” adlanır. XVIII əsrdə yaşamış Lütfəli bəy Azər özünün “Atəşkədə” adlı təzkiyəsində, ümumiyyətlə, təzkiyəçilərə məxsus bir yığcamlıqla Nizaminin həyat və yaradıcılığında bəhs etmiş və nümunə üçün şairin bir neçə qəzəlini, fəxrini dərc etmişdir. Lütfəli bəy Azərin nəzərini, hər şeydən əvvəl, Nizaminin saray təntənə və dəbdəbəsi ilə özünü kənara çəkməsi və xalqa yaxınlığı cəlb etmişdir.

Daha sonra Lütfəli bəy Azər təzkiyəsində qeyd edir ki, Nizaminin əsərlərində (xüsusilə “İskəndərnamə”də) əxi məsləki ilə əlaqədar olan ideyalara aid az material yoxdur. Nizami dövründə əxi öz sinfindən olan adamları birləşdirən şəxsə deyilmişdir. Onlar yalnız öz zümrələrindən olanları deyil, başqa zümrələrdən olan gəncləri, evsiz və kimsəsizləri də bir təşkilatda birləşdirirlərmiş. Təşkilata daxil olan üzvlər təşkilatçı özələrinə sədr seçirlərmiş. Bu sədrələrə əxi- yəni qardaş, bu cəmiyyətin üzvlərinə “əhli-fütüvvət” deyirlərmiş. Lütfəli bəy Azər yazır ki, Nizaminin hökmdarları xalqla ədalətli təftər etməyə, ağıllı, xeyirxah, insanpərvər və tərəqqipərvər olmağa dəvət etməsinin əxi məsləki ilə sıx rəhbəri vardır.

Lütfəli bəy Azər təzkiyəsində yazır ki, Nizami orta əsrlər Azərbaycanının “qızıl dövrü” adlanan bir zamanında yaşasa da, şahların, sultanların, feodalların zülm və iztirabını görmüş, bu həyat tərzinə qarşı həm şəxsi nifrətini, həm də zəhmətkeş kütlələrin sinfi münasibətini, etiraz və tələblərini yaradıcılığında əxilik şəklində büruzə vermişdir [1].

Issues of Studying Nizami's Legacy in Azerbaijani Literary Criticism

Lütfəli bəy Azər təzkirəsində Nizami poemalarının heç birinin adını ayrı-ayrılıqda çəkmir və haqlarında bəhs etmir. “Xəmsə”nin tərkibi və məzmunu o zaman məlum və məşhur olduğundan, yəqin buna ehtiyac da görməmişdir. O, məlumatının axırında Nizaminin 20 min beytlik qəsidə, qəzəl, qitə və rübailərdən ibarət bir divanının mövcud olması rəvayətini də qeyd edir, lakin “indiki halda yoxdur” deyir. Lütfəli bəy Azər “Veysü-Ramin” əsərini də öz təzkirəsində Şeyx Nizaminin adına çıxır. Lakin biz bilir ki, Nizami bu adda əsər yazmamışdır.

Nizaminin həyat və yaradıcılığında bəhs edən digər görkəmli şəxsiyyət Abbasqulu Ağa Bakıxanovdur. O, “Gülüstani-İrəm” adlı Şirvan və Dağıstan tarixinə aid kitabının “Nəticə” hissəsində “Şirvan və onunla qonşu əyalətlərdə doğulub öz elmi və başqa istedadı ilə fərqlənənlər” başlığı altındakı şairlərdən danışarkən Nizamidən də bəhs edir. O, şairin barəsində “Şeyx Nizami Gəncəvi”dən başqa, “həkim-i-mənəvi” sözlərini də işlədir. Abbasqulu Ağa Bakıxanov “Gülüstani-İrəm”də Nizamini “aşıqanə şeirin misilsiz ustadı” [2, 235-236] adlandırır.

Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Mirzə Fətəli Axundzadə isə Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına bütün öz sələflərindən fərqli olaraq tamamilə yeni nöqtəyə-nəzərdən yanaşır. O, Nizaminin harada anadan olduğu, öldüyü və nə adda əsərlər yazdığını ədəbiyyat tarixçilərinin, təzkirəçilərin öhdəsinə buraxır. Mirzə Fətəli Axundzadənin dünyada tanınmış ən böyük Şərq şairləri sırasında Nizamidən də bəhs etməsi, onun şeirlərinin əsasını təşkil edən həm qabiliyyət xüsusiyyətinin, həm də təhsil-tərbiyəsinin möhkəm olduğunu göstərməsi tamamilə təbii və doğrudur [3, 152]. M.F.Axundzadə bununla Nizami şeirlərinin istər şəkil və istərsə də mündəricə etibarilə böyük əhəmiyyətə, nadir gözəlliyə malik olduğunu nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Firidun bəy Köçərli də “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabında Nizamiyə xüsusi bir bəhs ayırmış və yuxarıda haqlarında bəhs etdiyimiz tədqiqatçıların gəldikləri nəticələri müəyyən bir sistemə salmışdır [4, 46]. Bundan sonra F.Köçərli öz dövründə mövcud olan səbəblər nəticəsində farsca yazan bu dahi Azərbaycan şairinin əsərlərini azərbaycancaya, yəni ana dilinə çevirməyin zərurətini təbliğ etmişdir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından Məhəmmədəli Tərbiyət “Danışməndani-Azərbaycan” (“Azərbaycan alimləri”) adlı farsca yazdığı təzkirədə Nizami yaradıcılığına geniş yer vermişdir. Azərbaycanın məşhur maarif və mədəniyyət xadimi Məhəmmədəli Tərbiyət doğma dilindən başqa fars, ərəb, ingilis və fransız dillərini bilmişdir. Ensiklopedik biliyə malik olan M.Tərbiyət ədəbiyyat, astronomiya, coğrafiya elmlərindən Təbrizdə Müzəffəriyyə və Loğmaniyyə mədrəsələrində dərs demişdir. Məlumatını artırmaq üçün Rusiyanı və Avropanı, Asiya və Afrikanı gəzən M.Tərbiyət 1939-cu ildə Tehranda vəfat etmişdir.

M.Tərbiyət “Danışməndani-Azərbaycan” adlı təzkirəsində Nizamiyə “məsnəvi yaradanların ən irəlində gedəni, dastan yaradanların başçısı” demişdir. Burada o, başqa təzkirələrdən fərqli olaraq, “Xəmsə” adı altında toplanmış poemaların hər birinin məzmununu, onların dibaçəsindəki yazılma səbəblərini, yaradıldığı tarixi nəql və izah etmişdir [5, 256-261].

1909-cu ildə Mirzə Məhəmməd Axundzadənin nəşr etdirdiyi “Şeyx Nizami” [6] adlı kitabçası şairin həyat və yaradıcılığına aid Azərbaycan dilində nəşr olunmuş ilk tədqiqat əsəridir.

Mirzə Məhəmməd Axundzadə öz kitabçasını əsas etibarilə Nizami poemalarının hər birinin yazıldığı tarixi aydınlaşdırmağa həsr etmişdir. Azərbaycanda Nizaminin poemalarına “mənzum hekayə”dən başqa, ilk dəfə “roman” söyləyən də Mirzə Məhəmməd Axundzadədir.

Mirzə Məhəmməd Axundzadə Nizami haqqında nəinki Şərqdə, hətta Qərbi Avropa ölkələrində də aparılan tədqiqatlarla tanış imiş. O, kitabçasında Müllərin “İslam tarixi” əsərində Nizami barəsində söylədiyi fikirləri də qeyd etmişdir.

Nizamiyə həsr olunmuş qiymətli monoqrafiyalardan biri də Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” [7] əsəridir. Məlumdur ki, Azərbaycanda Nizamiyə həsr olunmuş çoxlu sayda monoqrafiyalar, kitablar vardır. Dahi şairin anadan olmasının 800 illiyi münasibətilə digər ölkələrdə də məqalələr dərc olunmuşdur. Ancaq bunlar arasında elə bir əsər tapmaq çətindir ki, M.Ə.Rəsulzadənin iri həcmli “Azərbaycan şairi Nizami” əsəri ilə yanaşı qoyula bilsin. M.Ə.Rəsulzadə dünya nizamişünaslığı nailiyyətlərindən olan bu monoqrafiyanı 1941-ci ildə yazıb bitirmiş, lakin çətinliklər üzündən monoqrafiya şəklində yalnız 1951-ci ildə Türkiyədə, Ankarada çap etdirmişdir. “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında Nizaminin öz əsərlərini farsca yazmasını dərin elmi və tarixi mənbələrə əsaslanaraq izah edən müəllif bu qənaətə gəlir ki, türkcədən başqa, əsərlərini ərəb və fars dillərində yazmış olan Azərbaycanlı şəxsiyyətlərin bir siyahısı tutularsa, böyük bir cild yaranar.

M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan xalqının ta qədim dövrlərdən dünyaya bəxş etdiyi nadir sənətkarları bir-bir sadalamaqla, monoqrafiyasının “Giriş” hissəsində Nizaminin Azərbaycan şairi olmasını təsdiqləyir. Bütün Şərq tarixini gözəl bilən M.Ə.Rəsulzadə elmi təhlil nəticəsində bu qərara gəlir ki, Şərq İslam mədəniyyəti hər dəfə müəyyən bir mərkəzdən idarə olunmuşdur. Bu rol XII əsrdə Azərbaycana keçmişdir. Gəncə ilə Şamaxı bu dövrdə Yaxın Şərqlin mədəni mərkəzi olmuşdur. Daha sonra M.Ə.Rəsulzadə monoqrafiyasında deyir ki, Nizaminin yazdığı dilin farsca olmasına baxmayaraq, bu dahi şair bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlıdır.

“İki Leyli-Məcnun!” M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında ayrıca bir fəslin adı belədir. Nizami və Füzuli əsərlərinin qarşılıqlı təhlilindən ibarət olan bu fəsil haqqında müəllif yazır: “Təzkiyələrdən bəzilərdə Füzulinin adı Nizami əsərlərinin mütərcimləri arasında qeyd olunmaqdadır” [7, 332].

“Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun”u Nizami Gəncəvinin eyni adlı əsərinin farscadan türkcəyə tərcüməsidir? Yox, əsla yox! Bəs onda hansı daha yüksəkdir? Birincilik yarışının qalibi Nizamidir, ya Füzuli?” İlk dəfə ədəbiyyatşünaslıq tarixində M.Ə.Rəsulzadə bütün bu suallara qəti və son cavab vermişdir: iki nəhəng Azərbaycan şairi və iki əzəmətli sənət abidəsi!” [7, 354].

M.Ə.Rəsulzadə hər iki əsəri qarşılıqlı surətdə təhlil edir, fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirərək diqqətə çatdırır: “Nizami üslubuna xas olan təmsillərlə hekayə içində hekayələr şairin “Leyli və Məcnun”unda da bol ikən, Füzuli təhkiyəsində bu kimi

Issues of Studying Nizami's Legacy in Azerbaijani Literary Criticism

əlavələr yoxdur. Füzuli Məcnunun hələ qundaqda ikən aşıq olduğunu göstərmişdir. Bu sakitləşmədən ağlayan körpəni ovutmaq üçün dayəsi onu qonşudakı gözəl qadına saxladarmış, uşaq da ancaq bu gözəl qadının qucağında ovunarmış. Bu cəhət Nizamidə yoxdur” [7, 332].

Bundan başqa, M.Ə.Rəsulzadə qeyd edir ki, Nizami təbii həyat şərtləri içində keçən fəvqəltəbii bir eşqin dastanını yazdığı halda, Füzuli bizə təbii həyat qayğılarından sıyrılan ilahi bir eşqin xəyalını təsvir etmişdir. Monoqrafiya müəllifi yazır ki, “böyüklük, kiçiklik kimi nisbi anlayış xaricində iki şah əsərin özünə xas keyfiyyətlərini söyləmək lazım gəlsə, ancaq bunu deyə bilərik: Nizami Məcnunu şeirləşdirmişsə, Füzuli şeiri məcnunlaşdırmışdır” [7, 354].

M.Ə.Rəsulzadə “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında Nizaminin zəngin yaradıcılıq yolunun təhlili fonunda onun yalnız milliyyətə deyil, əsərlərinin məzmunu və mahiyyətilə türklüyünü sübuta yetirmiş və belə doğru bir qənaətə gəlmişdir ki, yalnız dil faktoru ruhən türklüklə bağlı olan Nizami sənətini fars mədəniyyətinə daxil etmək üçün əsas ola bilməz. Qənaətlərinin doğruluğunu əsaslandırmaq üçün dünya ədəbiyyatının analoji məqamlarına diqqət yetirən M.Ə.Rəsulzadə monoqrafiyada bəzi hind yazıçılarının ingilis, finlərin bir çox klassiklərinin isveç dilində yazdıqları halda, öz milli ədəbiyyat tarixlərinin faktoru kimi dəyərləndirildiyini xatırlatmışdır. Tədqiqatçı həmçinin Nizaminin Qum şəhərindən olduğunu iddia edən iranşünas alimləri, o cümlədən İranda Nizaminin külliyyatını nəşr etdirmiş Vəhid Dəstgirdini kəskin tənqid etmişdir. M.Ə.Rəsulzadə “Xəmsə”yə daxil olan əsərləri xronoloji ardıcılıqla təhlil etməklə onların fərqli və ümumi cəhətlərini aşkara çıxarmışdır.

Dahi Nizaminin zəngin irsinin öyrənilməsi, Nizamişünaslıq elminin inkişafında akademik Həmid Araslının misilsiz xidmətləri vardır. Akademik “Nizaminin əsərlərində xalq sözləri, ifadələri və zərb-məsəlləri”, “Nizami və folklor”, “Nizaminin lirikası”, “Nizaminin yaradıcılığında Dədə Qorqud motivləri” və digər əsərlərində Nizami yaradıcılığı və Azərbaycan folkloru əlaqəsini elmi cəhətdən analiz etmişdir. Sözügedən əsərləri məşhur çex şərqşünas alimi Yan Rıpkə, həmçinin Polşa Akademiyasının ədəbiyyatşünasları yüksək qiymətləndirmişdilər. Bu kontekstdə diqqət çəkən məqam odur ki, H.Araslı bu mövzuda araşdırmalarını dünya ədəbiyyatşünaslığında Nizami irsinə ziddiyyətli və yanlış yanaşmaların mövcud olduğu bir şəraitdə aparmışdır. O, dahi şairin irsini dərinləndirən, onu fərqləndirməyə cəhd göstərən opponentlərinə sübut etmişdir ki, Nizami farsca yazmağına baxmayaraq, obrazlarını türk düşüncəsiylə yaratmışdır. “Şairin həyatı”, “Nizami Gəncəvi əsərləri”, eləcə də onun ayrı-ayrı tədqiqatları göstərir ki, H.Araslı Nizami sənətinin milli ruhuna həssaslıqla yanaşmışdır. Onun Nizami yaradıcılığı haqqında tədqiqatları Türkmənistan, Özbəkistan, Tacikistan və başqa ölkələrdə dəfələrlə dərc edilmişdir.

Nizami dilini dərinləndirən akademik H.Araslı belə bir maraqlı nəticəyə gəlmişdir: “Nizami, əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır. Təsədüfi deyildir ki, farslar Xaqani və Nizami şeirlərindən danışanda “buye tork miayəd” (“türk qoxusu gəlir” - L.İ.) deyirlər. Bu həqiqətən belədir. Xalq ifadələri Nizami yaradıcılığının zəngin təbiəti, mədəni nailiyyətləri və rəngarəng məişəti bu

əsərlərdə əks olunduğu kimi, dili də bacarıqla işlənmişdir. Sonrakı katiblərin kəlmələri təhrif edib Azərbaycan sözlərinin çoxunu farslaşdırmağa çalışmaqlarına baxmayaraq, biz Nizaminin dilində bir şox Azərbaycan kəlmələri olduğunu görürük” [8, 139].

Nizami ədəbi irsinin Avropa ədəbiyyatına təsiri problemlərini öyrənən tədqiqatçılar arasında Əli Sultanlının adını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Görkəmli alim özünün “İskəndərnamə” və Qərbi Avropa ədəbiyyatı” adlı məqaləsində yazır ki, Qərbi Avropada yaradılmış “İskəndərnamə”lər antik romanlar və poemalar silsiləsinin ən qüvvətli hissəsidir. Çünki “İskəndərnamə” öz mənşəyi və varlığı ilə Avropada güclənməkdə olan cəngavərlik hərəkatının ruhuna çox uyğun idi. Ə.Sultanlı yazır ki, ingilis ədəbiyyatında Valter adlı bir şair latın dilində bir “İskəndərnamə” yazmışdır. Bu “İskəndərnamə”də şair İskəndəri İngiltərəyə gətirmiş, İngiltərə şəraitində də onun fəaliyyətini təsvir etmişdir. Daha sonra Ə.Sultanlı qeyd edir ki, slavyan xalqları, xüsusilə serblər içərisində “İskəndərnamə”nin iki variantı yaranmışdır. Alim bunu da qeyd edir ki, serb “İskəndərnamə”si eyni zamanda İskəndər haqqında ərəb əfsanələrindən götürülmüş bəzi keyfiyyətlərlə doludur [9, 56].

Nizaminin dəyərli irsinin tədqiqi ilə məşğul olanlardan biri də professor Azadə Rüstəmov olmuştur. O, Nizamiyə bir neçə monoqrafiya həsr etmişdir. Bu monoqrafiyaların içində diqqəti çəkən “Nizami Gəncəvi. Həyatı və sənəti” əsəridir. A.Rüstəmov bu monoqrafiyada Nizami fəlsəfəsindən geniş bəhs açmış və dahi şairin əsərlərində Aristotel fəlsəfəsi ilə uyğun gələn çox xəttlərə təsadüf etdiyini bildirmişdir. Bundan əlavə, A.Rüstəmov monoqrafiyada mənbələrin və tədqiqatçıların bir qisminin Nizaminin o dövrdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən “Əxilər təşkilatı” ilə əlaqəsi olduğunu ehtimal etmələrini analiz etmişdir. “Mənbələr və tədqiqatçıların bir qismi Nizaminin o dövrdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən mübariz “Əxilər təşkilatı” ilə əlaqəsi olduğunu ehtimal edirlər. Xalq kütlələrinin hüququnu müdafiə edən, insanlar arasında bərabərlik və qardaşlıq ideyası təbliğ edən əxilərin böyük bir dəstəsi Nizaminin doğulub boya-başa yetdiyi Gəncədə də işləyirdilər. Təbiətən humanist və demokrat olan, zəhmətə və zəhmət adamına böyük hörmət bəsləyən şair bu mütərəqqi ittifaqın qanun və məramlarına laqeyd qala bilməzdi. Nizami heç yerdə əxilərdən dəqiq danışmır. Lakin ruhən onlara yaxın olduğunu hiss edirik” [10, 19].

A.Rüstəmov bu monoqrafiyasında həmçinin Nizami yaradıcılığında başlıca amil kimi mövcud olan humanizm ideyalarını incələmiş, “Xəmsə”də birləşən janr və növlər haqqında geniş bəhs etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami Gəncəvi irsinin tədqiqi ilə məşğul olan alimlərdən biri də Rüstəm Əliyev olmuştur. Alim “Nizami Gəncəvi” [11] adlı monoqrafiyasında yazır ki, “Nizaminin indi əldə olan və həyat və yaradıcılığı barədə başlıca məlumat mənbəyi sayılan əlyazmalarının hamısı monqol basqınından sonra- XIV əsrdə, yazılan vaxtdan təqribən yüz əlli, iki yüz il sonra üzü köçürülmüş əlyazmalardır. Bu müddət ərzində Nizaminin əsərləri katiblər tərəfindən əsaslı təhriflərə məruz qalmış, onlara saysız-hesabsız dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Şairin həyatı ilə bağlı bir çox bioqrafik məlumatlar təhrif olunmuşdur” [11, 8].

Issues of Studying Nizami's Legacy in Azerbaijani Literary Criticism

Tədqiqatçı R.Əliyev monoqrafiyada Nizaminin dini biliyə mükəmməl şəkildə malik olması məsələsini işıqlandırır. Alim yazır ki, Nizami hələ uşaq çağlarından Qurani öyrənmiş, sonralar ondan öz əsərlərində dəfələrlə sitat gətirmişdir.

R.Əliyev monoqrafiyasında çox maraqlı məqamı işıqlandırmışdır: Nizami Makedoniyalı İskəndərin fəaliyyəti ilə bağlı bədii əsər və rəvayətləri çox gözəl bilirdi. Nizamiyə dəqiq məlum idi ki, qəhrəmanı İskəndər bizim eradan əvvəl, 321-ci ildə, yəni İslamın yaranmasından xeyli əvvəl vəfat edib. Amma buna baxmayaraq, əsərdə İskəndər Məkkəyə ziyarətə gedir, qıpçak tayfaları arasında çadra örtməyi təbliğ edir, din haqqında möminlər kimi söhbət aparır. Daha sonra R.Əliyev yazır ki, tarixdən bəlli olan İskəndər İran qoşunları üzərində qəti qələbədən sonra Misirə yürüş etmişdir. Nizamidə isə bu əksinədir. Digər tərəfdən, Nizami əsərində tarixdə olmamış yürüşləri təsvir edir [11, 101].

R.Əliyev monoqrafiyasının sonunda Nizaminin "Xəmsə"sinin bir çox Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatının sonrakı inkişafına göstərdiyi böyük təsirdən danışır, dahi şairə nəzirə yazan hind-fars şairi Əmir Xosrov Dəhləvinin, özbək şairi Əlişir Nəvainin adlarını çəkir [11, 109].

Nəticə

Məqalədə Azərbaycan alimləri və ədiblərindən Lütfoli bəy Azər, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Firidun bəy Köçərli, Məhəmmədəli Tərbiyət, Mirzə Məhəmməd Axundzadə, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Həmid Araslı, Əli Sultanlı, Azadə Rüstəmov və Rüstəm Əliyevin Nizaminin həyatına və ədəbi irsinə həsr etdikləri elmi əsərlərin, ensiklopedik xarakterli məlumatların, monoqrafiyaların şairin gələcəkdə araşdırılacaq ədəbi şəxsiyyətinin hərtərəfli tədqiq edilib öyrənilməsində dəyərli mənbə rolunu oynayacağı vurğulanmışdır.

İstinadlar

- Musalı V. Azərbaycan təzkirəçilik tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 378 səh.
Bakıxanov A. Güllüstani-İrəm. Bakı: Mömin, 2001, 288 səh.
Axundzadə M.F. Əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 376 səh.
Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. I cild. Bakı: Avrasiya Press, 2005, 560 səh.
Tərbiyət M. Danışməndani-Azərbaycan. Bakı: Azər nəşr, 1987, 464 səh.
Axundzadə M.M. Şeyx Nizami. Gəncə: Hacı Əhməd Həsənzadə mətbəəsi, 1909.
Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Təknur, 2011, 520 səh.
Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı: Gənclik, 1998, 738 səh.
Sultanlı Ə. Nizami Gəncəvi və Avropa ədəbiyyatı. Bakı, 1953, 120 səh.
Rüstəmov A. Nizami Gəncəvi. Həyatı və sənəti. Bakı: Elm, 1979, 211 səh.
Əliyev R. Nizami Gəncəvi. Bakı: Yazıçı, 1991, 112 səh.
Nizami Gəncəvi. Biblioqrafiya. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası. 2012, 632 səh.